

KİMİ SÖZCÜKLERİN DİLİMİZE ÖZGÜ KULLANIMLARI ÜSTÜNE

Yazan: Ali Özçelebi

Ulusları oluşturan bireyler, aralarında, aynı dili, sözcükleriyle, deyim ve ata sözleriyle o dile özgü biçimde kullanarak anlaşırlar; onları ulus yapan öğelerin başında bu ortak dil yer alır.

Bir dil onu konuşan ulusların aynasıdır. Hem de yalnızca şimdiki zamanını, dış görünümünü değil, geçmişini, geleceğini, içini dışını, ruhunu gösterebilen büyük, çok boyutlu, büyümlü bir aynadır. Varsılığı, yoksulluğu, durağanlığı, devingenliği; arılığı, yabancı dillerden almış olduğu sözcüklerin azlığı çokluğu ya da türü; onu kullanan ulusun ekonomik, siyasal, toplumsal durumu, bilimsel düzeyi, ne ölçüde tutucu ya da ilerici olduğu üstüne somut bilgiler verebilir. Köken bilim sözlükleri ve ötekilerden yola çıkılarak yapılacak araştırmalar, karşılaştırmalar; izlenebilseydi sözcüklerin yüzyıllar boyunca geçirdiği değişimler, serüvenler, -yukardakilerden başkaca- o dili konuşan ulusun sanatsal, yazınsal, felsefel ve dinsel alışverişlerini, etkilenmelerini de gösteren veriler koyabilirlerdi ortaya. Bunlar bilimsel olarak saptanmış gerçeklerdir. Benim değinmek istediğim, salt bizim dilimize özgü olduğunu düşündüğüm bir olgu.

Bir dilde varken başka dillerde olmayan sözcükler, deyim ve ata sözleri, bunların kullanım biçimleri, anlam yükleri, bize onları kullanan bireylerin karşılıklı insan:al ilişkileri, yaşam felsefeleri, dünya ve insan görüşleri üstüne bilgiler de verebilir. Bir dilden ötekine, özellikle Türkçeden Batı dillerinden birine çeviriyi kimi durumlarda olağanüstü güç kılan, özgün metne değer yitirten, "traduttore, traditere" dedirten de dilin bu özelliğidir.

Yazımda öncelikle bu görüşlerden yola çıkarak, ancak deyim ve ata sözlerine dokunmadan, dilimizdeki bazı sözcükleri seçip, bunların özel kullanılış ya da bazı kesimlerden başlayarak artık kullanılmayıp ve yine kimi kesimlerde anlam yüklerini yitirileri ve nedenleri üstünde durmak istiyorum.

Her dilde olduğu gibi dilimizde de en geniş anlamıyla bir aileyi oluşturan bireyleri belirleyen sözcükler vardır; Nine, dede, büyükanne, büyükbaba, anne (ana), baba, amca, dayı, teyze, hala, enişte, kayınbirader, bacanak, baldız, yenge, baci, abla, kardeş (karındaş, kardaş), birader, ağabey (abi), yeğen, oğul, evlat, v.b. gibi. Bu sözcüklerin tümüne yakınının, aileyi oluşturan bireyleri belirleyen birincil

sözlük anlamları dışında, çoğu sözlüğümüzün vermeğe gerek görmediği (?) ikincil anlamlarda kullanıldığı yerler de vardır. Örneğin *nine* sözcüğü, anne ya da babanın annesi dışında yaşlı bir kadın; *baba*, baba dışında, seslenenin babası olabilecek yaşta herhangi bir erkek; *kardeş*, öz kardeş dışında yakın yaşta biri için de kullanılır. Aynı ayrı örneklemeye gerek görmediğimiz bu kullanımların tümü, birincil anlamların söz konusu olduğu kişilere duyulanlara eşdeğerde bir saygıya, sevgiye, duygudaşlığa, yakınlığa, dostluk ve kardeşlik isteğine tanıklık ederler. Kendisine bu sözcüklerin biriyle seslenildiğini duyan kimse, bu seslenmede akrabalığa, dostluğa v.b. bir çağrı görür; karşısındakinin kendisine güven duyduğunu, karşılığında, aynı duyguları aradığını seszer. Bir kimsenin, sokakta ya da başka bir yerde rastladığı, önceden hiç tanımadığı birine seslenirken bu sözcükleri bilinçli yada bilinçsiz kullanmasını; bu sözcüklerin anlam bakımından gerçek sahiplerinden beklenilecek ilgiyi görmeyi ummasının ve görmesinin kökeninde bir dizi olgunun olduğu kesindir. Bunları araştırmaya geçmeden önce öteki dillerdeki duruma bir göz atalım.

Sayıdığımız sözcüklerin bu anlamda kullanılma özellikleri, Doğu dillerinde, Arapça ve Farsçada, anne, baba kız ve erkek kardeş düzeyinde çok sınırlı olarak vardır. Buna karşın Fransızcada ve az çok bildiğimiz başka iki batı dilinde (İspanyolca ve İngilizcede) kesinlikle yoktur. Benzer yaşam biçimlerini benimsemiş, ekinsel ve dilsel kökenleri aşağı yukarı aynı olan öteki Batı dillerinde de olduğunu sanmıyoruz. Batılılar bu sözcükleri tek ve birincil anlamlarıyla kullanırken, başkalarına seslenmek için "Bayım, Bay, Bayan, Hanımefendi, Küçükhanım, Genç adam, vb. diye çevirebileceğimiz sözcükleri kullanırlar. Bu tür kullanımlarda, sözcüklerin, yasalarla yerleştirilmiş bir düzenin, bir dizi örgüt ve kurumun kendileri dışındaki yurttaşlarını ayrı ayrı korumakta oldukları düşüncesinden kaynaklanan soğuk, ölçülü, kuru bir saygı, belki birazcık sempati belirtisinden öte sevgi, ilgi, yakınlık anlamları, yükleri yoktur. Söz gelimi Paris ya da Londra sokaklarında, metrolarında ellerinde ağır bir şeyler taşıyan yaşlı bir hanıma ya da beye "Yardım edeyim nine, teyze ya da amca, dede..." diye yaklaşıydık önce bir şaşkınlığa, sonra değişik bir tepkiye neden olurdu bu seslenme sözcüklerimiz. (1) Tüm bunlar, bizim toplumumuzla batılı toplumların insansal ilişkilerinin, yaşam düzeylerinin ayrımlılığından kaynaklanır.

Bizde kullanılış nedenlerine gelince; bunların başında Türklerin yüzyıllar boyunca, aynı topraklar üstünde yaşayan, aynı anasoydan olsun olmasın tüm yurt-

(1) Aynı zamanda, yaşanmış bir örnek geliyor usulüne. İki Türk arkadaş, Paris'te, bizden birkaç yaş büyükçe bir hanıma arkadaşımızın eşiydi, bize dostça davranıyor. ilgi gösteriyor, her işimize koşuyordu. Bir gün, "sen bizim *ba* mız, *ablm* mısın..." diyecek olmuştuk, "soeur, soeur âinee" sözcüklerini kullanarak. Anlı kırıkmış, şaşırılmış ve tüm çabalarımıza karşın ne demek istediğimizi tam anlamamıştı. Yaşlılığını vurguladığımızı, onu herhangi bir kadın olarak ilgiyi bulmadığımızı düşünerek biraz da alınmıştı.

taşlarını, insanları, büyük ve tek bir ailenin bireyleri olarak görmeye eğilimi, isteği gelir. Sanırım, bunun kökeninde de, Türklerin başlangıçta küçük boylar halinde, göçebe yaşamları vardır. O dönemlerde yazgı birliği duygusu, dayanışma daha güçlüydü; insanlar birbirlerine daha yakındılar şüphesiz. Bunun yanında da Türk toplumunun dün olduğu denli bugün de üretim, yerleşim ve yaşam biçimleri, ilişkileri, v.b. nedenler de sayılabilir. Kısaca değinelim.

Kırsal kesimlerde, bir köyde, bir kasabada, bir mahalle ya da sokağın sakinleri birbirlerini tanırlar. Komşuluk ilişkileri canlı, yapmacıksız, karşılıklı yardımlaşmaları, gidip gelmeleri bir protokole bağlı değildir. Bu insanlar, anasoy, din, mezhep ayrımı gözetmeksizin sevinçte, kederde, işte kolayca, hemencecik bir araya gelirler. Birbirlerinden çal-kapı iğneden ipliğe, soğandan salçaya, tencereden tavaya, üretim araçlarından işgücüne (imece) dek her şeyi isterler. Böyle olunca da birbirlerine, "amca, dayı, teyze, kardeş, evlat, komşu, v.b." sözcükleriyle seslenmeleri doğal, kendiliğinden hattâ kaçınılmazdır. İsteseler de baylı bayanlı, sizli bizli konuşamazlar. Buna karşın büyük kentlerimizde, Batı'dan alındığını söyleyebileceğimiz "Beyefendi, Hanımefendi, Bayım, Bayan, v.b." sözcüklerle seslenmeler yaygındır. Gün geçtikçe de yaygınlaşmaktadır. Bunları kullanmak, kibarlığın taşıralı olmamanın ya da olduğunu belli etmemenin koşulu gibidir. Bir değişimin sonucudur bu. Büyük kentlerin blok apartmanlarında, gökdelenlerinde yaşayan, karı koca çalışan, evden sabah çıkıp akşam dönen, daha çok kazanmak, daha çok şeye sahip olmak isteyen, yığınla sorunları olan, yorgun, sınırları gergin insanlar, gıcirek birbirlerinden uzaklaşıyor, kopuyor, insansal çevrelerini daraltıyor, davranışlarında, çoğu zaman hiç gereği yokken saldırgan bireyci, çıkarıcı, ölçülü, asık yüzlü oluyorlar. İnsanın, insana yardım, dostluk, sevgi, yakınlık gereksinimleri ortadan kalkıyor; gerçekte kalkmıyor, bastırılıyor. Buna bağlı olarak birbirlerine sesleniş biçimleri değişiyor. İlişki kurmaya yarayan sözcükler, iştenliksiz, kof, anlam yüklerinden yoksun sözcükler oluyor giderek. Uygarlık bize pahalıya mal oluyor; insancıl yanımızı, değerlerimizi yok ediyor.

Son yıllarda ülkemizde, dilimizde, onu kullanış biçimimizde de yansıyan bir dizi, çok hızlı değişim yaşandı, yaşanmakta, Sanayileşme sürecine girdiğimiz XX. yüzyılda, yaşam ve üretim biçimimizde, bireyler arasındaki ilişkilerimizdeki değişimler bir bakıma doğal, kaçınılmaz şeylerdir. Yavaşlatılabilir belki ama durdurulamaz. Bu değişimler gözlenir, denetim altına alınır; değişen insan ilişkilerinin ortaya çıkaracağı sonuçları ve gereksinimleri karşılayacak kurumlar, kavramlar öngörülürse ilerleme sağlıklı olur. Bir gün ülkemizde de ilerlemiş tatılı toplumlardaki gibi herşey değişecektir. Toplum yaşantımızı düzenleyen değerler, yasalar değişecek, yerine yenileri konacaktır. Bu işler gerçekleşirken her alanda ve dil konusunda çatışmalar, sürtüşmeler de olacaktır. Kimi sözcükler kullanılmaz olacak, yerlerine başkaları kullanılacaktır. Korkulacak olan bu değil, değişmesi gerçekten gerekli olmayan kimi şeylerin, sözcüklerin de değişmesidir. Ya da yeni değerler, sözcükler bulunmadan, benimsermeden eskilerinin bir kenara atılması,

anlamalarının yozlaştırılması, bir bireşim yapılabilecekken yapılmamasıdır. Bir gün artık birbirimize "dede, amca, teyze, kardaş, bacı..." diye seslenmeyecek duruma geldiğimizde "Bayım, hanımefendi, küçükhanım..." demeyi öğrenememiş olmamızdır. Bir insan, ikinci, üçüncü bir dili konuştuğu ölçüde uygar olmaz; ana dilini ne söylediğini bilerek, bilinçli, iyi, rahat konuştuğu ölçüde uygar olur.

Kimi değişimleri bir gelişimin doğal sonuçları sayabilirsek bile, 12 Eylül'le geride bıraktığımız dönemlerde, yapay biçimlerde, böyle olmaması gereken kesimlerde de böyle olmaya başlamasını açıklamamız gerekir. Özellikle, yukarda insan ilişkilerinden söz ettiğimiz kırsal kesimlerimizde, küçük kentlerimizde böyle olması için hiç bir neden yokken, -çok uzaktaki bir iş yerimize vaktinde yetişmek için erken kalkmak, otobüsü, treni, vapuru kaçırmamak, v.b. durumlar yokken,- böyle olmaya başlamıştı bu. Düne kadar birbirlerine kardeş, bacı, komşu, enişte, bacanak diyen, aynı sokakta, mahallede yaşayan insanların birbirleriyle sövüştüklerine, dövüştüklerine, birbirlerini yaraladıklarına, öldürdüklerine tanık olduk. Büyük kentlerde de aynı şeyler oluyordu. Birbirlerine "Beyefendi, Sayın Bayım, Hanımefendi, Küçükhanım..." diye seslenenler de birbirlerine düşmanca davranıyorlardı. Orada da insanlar öldürülüyordu.

Neden oluyordu bunlar? Çünkü bir çırpıda, sorumsuz siyasacıların, çıkarıcı çevrelerin, bağnazların etkisiyle, yüzyıllardan beri kullanılan bu sözcükler yakınlaştırıcı, bütünleştirici, barışçı işlevlerini yitirmiştiler. Yitirmeselerdi bir iç savaşın eşiğine gelmezdik sanırım. Bu da belirli bir dönemde bir sürecin tersine işlediğini kanıtlar. Söz konusu dönemde, insan ilişkileri, davranış, üretim ve yaşam biçimi gibi etmenler değiştiği için sözcükler anlam yüklerini yitirmemiş, kullanılmaz olmamıştı. Tersine bu sözcüklerin anlam yükleri bilinçsizce ortadan kaldırıldığı için karşılıklı davranışlar değişmiş, düşmanlıklar körüklenmişti. Bu çok önemlidir. Dilimize özen göstermemiz gerektiğini doğrular.

Kanımızca önemli olan şu ya da bu sözcüklerin, deyişlerin, seslenişlerin kullanılması, -öztürkçelerinin ya da yaşayan Türkçesinin kullanılması,- değil, onları kullananların anlam yüklerinin bilincinde olmadan kullanmaları ya da anlam yüklerinin gerektirdiği biçimde davranmamalarıdır. Eşdeyişle sakıncalı olan şu ya da bu sözcüğü, düşünmeden, alışkanlıkla kullanan, ne dediğinin ayırımında olmayan insanlarımızın çoğalması, çoğaltılmasıdır. İnsanlar, içinde yaşadıkları topluma yabancılaşmamışlarsa, konuştuklarına, ağızlarından çıkan sözcüklerin içlemlerine uygun biçimde davranmak zorundadırlar; usa uygun olanı da budur. Tersini iki yüzlülüktür. Kimi sözcüklerin iki yüzlüce, bilinçsizce kullanılır duruma gelmesi; ulusu oluşturan bireylerin tümü için değil de bir bölümü için kullanılır olması, hiç kullanılmamasından daha kötüdür. Eğer bir ulus, şu ya da bu adla adlandırılan birkaç gruba ayrılmışsa, bu grupların herbirinde, kendi içlerinde yukarda saydığımız sözcüklerin içtenlikle kullanılması bile bir işe yaramaz, bir değer taşımaz. Yine bir ulusun bir bölümü, örneğin *millet* dediği için, *ulus* diyen bir başka bölümüne çıkar hesaplarıyla düşman edilirse gülünç olur bu.

Seçtiğimiz sözcükler, zaten büyük kentlerde benimsenen yeni yaşam biçimleri sonucu kendiliğinden değer yitirirken, kullanımdan kalkarken, (böyle olmasa olmaz mıydı? Üstünde düşünülmesi, tartışılması gereken bir soru bu.) üstüne üstlük yüzyıllar boyunca birtakım sözcükleri, deyimleri, toplumcu, barışçı, bütünlüştürücü değerleri ile kullanmakta olan insanlara, küçük çıkar hesapları ile sorumsuzca, bu anlamları zamanından önce boğan, bir takım sözde değer yargılarının, yeni kavramların, sözcüklerin, yanlış, eksik, belli belirsiz, yoksul anlamlarla üretilip benimsetilmesi çok sakıncalıdır. Birbirlerine, saygı ve sevgi dolu sözcüklerle seslenen insanların arasına girip günler, aylar, yıllar boyunca binlerce kez, "onlar kardaş, bacı, ağabey, dayı, anne, komşu, hemşeri değil... Onlar kominist, bunlar faşist, şunlar yobaz, ötekiler dinsiz!..." denilirse, rastgele kullanılan bu sözcükler ağır basar; sonunda bir kavram, duygu, dil karmaşası, yozlaşması ortaya çıkar. Giderek bundan herkes, tüm bir ulus zararlı çıkar, çıktı da.

Bu yüzden, şu yaşadığımız geçiş ve yakında gireceğimiz yeni yönetim döneminde, gazetecilerden, dilcilerden, yazarlardan, dinleyicilerini, seçmenlerini ne pahasına olursa olsun etkilemeye çalışacak siyasacılara değil; ailelerinden ilk kez ayrılmış okul sıralarına oturan çocuklarımıza ana dillerini yazıp okumayı öğreten ilköğretmenlerden, gençleri yaşama hazırlayan üniversitelerdeki öğretim elemanlarına dek herkesin öğrettiği, konuştuğu, yazdığı dile özen göstermesi ve sonra da konuştuğu gibi davranması gerekir kanısındayız.